

ДРАГИЊА КУЈОВИЋ

ЕВИДЕНЦИЈА И СТАЊЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ КОЛАШИНА И ОКОЛИНЕ

Културноисторијско наслеђе, богат и разноврстан покретни и непокретни споменички фонд којим располаже општина Колашин, до оснивања Завичајног музеја 1982. године, није марљиво проучавано. Његова правна и техничка заштита није била на одговарајућем законском нивоу. То се негативно одразило на данашње стање споменика културе код нас. Док су из штампе излазиле бројне студије о колашинском крају: његовој историји и језику, природним љепотама и богатствима и туризму, ниједна студија о културноисторијским споменицима до данас није јавности саопштена. Наравно, морамо искључити капитални споменик културе, не само колашинског краја већ и Југославије, цркву Успења Богородице у Доњој Морачи, о коме се више водило бриге на одржавању, проучавању и заштити. Међутим, и овај споменик тек недавно је добио своју заслужену и дуго чекану студију – монографију „Морача”¹. Други споменици културе из области историјског, културног, умјетничког, етнографског и археолошког наслеђа овог краја, немају студију која би говорила о њиховом значају и вриједностима, а бројни су и на овој територији²

У бурној прошлости овог краја, кроз стална ратовања која су уништавала и деградирала материјално и духовно наслеђе, сиромашне материјалне основе и доста касним послјератним организованим проучавањем, кроз „мала врата”³, сачувало је ово поднебље свој културни идентитет који

Драгиња Кујовић, Завичајни музеј, Колашин

1) Сретен Петковић, Морача, Београд 1986.

2) Комисија за попис културноисторијских споменика на територији општине Колашин, Колашин 1983.

3) Куће брвнаре у Морачи и Ровцима имале су двоја врата; такозвана „мала врата” служила су да чељад приликом упада непријатеља избјегну из куће и спасе голи живот (по казивању историчара Драгише Рашовића).

се складно уклапа у природни амбијент, те својим садржајима и вриједностима побуђује велики интерес за научна истраживања⁴.

Територија општине Колашин, која обухвата горње токове ријека Таре и Мораче, мијењала се у прошлости. Морачко и Ровачко племе, на Берлинском конгресу 1878. године, добило је Колашин с облашћу низводно ријеком Таром до Мојковца. Године 1955. дио бившег среза колашинског – Поља Колашинска, припада општини Мојковац заједно са споменицима културе који су од изузетног историјског значаја за Колашин – црква Св. Ђорђија у Добриловини и др. Овом најновијом територијалном међуопштинском подјелом Колашин је добио дио бившег Андријевичког среза – област Баре Краљске, Матешево и Врањештицу, а подручје Крње Јеле припало је општини Шавник⁵. Ако искључимо један мањи број спомен-обилежја из новије историје, поменути подручја немају значајнијих културно-историјских споменика.

Поречје Таре и Мораче које припада територији општине Колашин археолошки је још неистражено, тако да о почецима људских заједница на овој територији мало се зна.

Први писани докуменат са овог подручја је из епохе Немањића, натпис уклесан на сиволавичастом камену надвратника западног портала цркве Успења Богородице у Доњој Морачи: „Овај свети храм пресвете Богородице сазидах и украсих у име њеног Успења ја, Стефан, син великог кнеза Вука, унук светог Симеона Немање. И то се зби у доба благочастивог краља нашег Уроша, лета 6760, индикта 10 (1252)“⁶. Ово је јединствен културно-историјски споменик на територији Црне Горе који је преко седам вјекова свог постојања био центар историјских и културних збивања. По свом архитектонском ријешењу спада у најстарију групу цркава рашке школе. Њени каменом украшени дјелови: портали, прозори, слијеле аркаде под кровним вијенцем, олтарска преграда и епископски пријесто, ти скоро неуки рељефи блиски народној умјетности и по духу и по обради одају преготски утицај мијешан са касном романиком. У Морачи се налази и галерија фреско сликарства XIII, XVI, XVIII вијека и једна од најуспјелијих и најзначајнијих иконописних цјелина сачуваних код нас из XVII вијека. Морача има више записа и натписа који говоре о времену обнављања манастира, о времену настанка фресака и икона, те о њиховим ктиторима и ауторима, о црквеним посједима и значајним догађајима из историје овог краја.

4) Миљан Радовић, Колашин, Географске карактеристике колашинског краја, стр.15, Београд 1981.

5) Сл. лист ФНРЈ, бр. 26. 22. јун 1955, (указ о проглашењу општег закона о уређењу општина и срезова) Београд.

6) Сретен Петковић, Морача, стр. 9, Београд, 1986; Љуба Стојановић, Стари српски записи и натписи, књига I, стр. -, бр. 17, Београд, 1902.

У порти манастира налази се црква Св. Николе, која је првобитно била главна кула у склопу одбрамбених зидова око манастира⁷. Данашњи изглед цркве потиче из четврте деценије XVII вијека, када је и била живописана. Не зна се тачно шта је од конака постојало прије пустошења манастира почетком XVI вијека. Из записа види се да је послје обнављања манастира прво подигнута трпезарија 1577. године. Најстарија зграда међу коначима је кула Головића. Друге зграде су новијег датума. У манастиру је његована писана ријеч. Има података који говоре да је у XVI и XVII вијеку у манастиру преписано више књига. Како је манастир више пута био пљачкан, страдале су и многе књиге. Године 1615. у Морачи је преписана Крмчија, такозвана Морачка крмчија. Данас се овај књижевни споменик који спада у правну књижевност налази у библиотеци Српске Патријаршије. Каква је судбина осталих књига из рукописне библиотеке манастира Мораче не зна се. Данашња збирка књижевних старина садржи 45 књига штампаних у Москви и Кијеву и осам рукописа.⁸⁾

Поред речице Коштанице, у близини манастира налазе се остаци жупског града Мораче. Помиње се 1448. године - *Castrum moratsky* и 1454. године - *Civitae Morachii* - у познатим повељама као посјед Херцега Стефана⁹⁾. Нема сачуваних остатака, осим једног масивног зида који има правац сјевер - југ. Локација овог града не би могла да се доведе у везу са топонимом - Градина и Заградац.¹⁰⁾

Ово подручје се налазило на врло живој средњовјековној саобраћајници: Никшић - Луке Бојовића - Веље Дубоко - Лијешње - Манастир Морача - Црквине - Брсково - Бијело Поље. Дуж овог пута, данас доста запуштеног, остали су трагови између Требијеша и села Веље Дубоко. У зимском периоду правац од Никшића до Манастира Мораче је водио преко Никшићке Жупе, јужним подножјем планине Маганик, преко села Мртво Дубоко и долином Мораче до Манастира Мораче. Колашин је имао још једну средњовјековну комуникацију: Подгорица - Биоче - Вјетерник - Лијева Ријека - Матешево - Колашин, гдје се спајала са комуникацијом Никшић - Манастир Морача.¹¹⁾

На десној обали Таре у близини Мојковца четрдесетих година XIII вијека настао је град Брсково. Средњовјековни град Брсково је био не само центар истоимене жупе, којој је припадала вјероватно и територија долином ријеке Таре до Колашина, већ и велики рударски и трговачки центар.¹²⁾

7) Сретен Петковић, Морача, стр. 77, Београд, 1986.

8) Казивање оца Калика Рафаила, Записала Драгиња Кујовић, 17.09.1987.

9) Павле Мијовић - Мирко Ковачевић, Градови и утврђења у Црној Гори, Београд, 1975.

10) Ова два топонима не могу се довести у везу са жупским градом на ријеци Коштаници јер се налазе на десној обали ријеке Мораче.

11) *Историја Црне Горе*, књ. 1, стр. 27-28, Титоград, 1967.

12) Жарко Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, стр. 46, Београд, 1979.

Маџурска гробља¹³⁾ - некрополе са каменим монолитима у облику сандука, окренуте према истоку, леже обично на узвишењима са којих је омогућен преглед околног земљишта. Има их у Горњим Ровцима, Вељем Дубоком, Лијешњу, Сретешкој Гори, Прекобрђу, Горњој Љутој, Врујцима, Јаворју, Горњој Морачи. Народно предање каже да су Маџуре старо становништво из предсловенске епохе, које се задржало на територији Мораче и Роваца и по досељењу Словена и да су се међусобно истријебили. Поред некропола и народног предања о присуству тог становништва на територији Мораче и Роваца, говоре и неки топоними - Маџурске ливаде и Маџур-јама. Ово становништво не може се прихватити као од Словена заточено. Маџуре би било само становништво друкчијег поријекла који су овамо долазили или стално живјели негдје у касним стољењима средњег вијека¹⁴⁾. Сматрам, према стилској анализи украса на каменим плочама некрополе у селу Бојићи - Горња Морача, да би се поменуте некрополе могле довести у везу са стећцима, на што указују и неке историјске чињенице. Локалитети са стећцима се данас налазе на територији гдје се простирала средњовјековна босанска држава - Херцеговина, источна Босна, југозападна и централна Босна, Црна Гора, јужна Далмација и западна Србија, а Морача се средином петнаестог вијека помиње у познатим и већ наведеним повељама као посјед Херцега Стефана. Под Соколом, престоницом Херцега Стефана, има мањих некропола са ријетко украсеним стећцима. Маџурске некрополе у Морачи и Ровцима припадале би херцеговачкој школи положених стећака типа сандука без украса. Украс на неколико споменика некрополе у селу Бојићи изведен је у врло плитком рељефу, површински; симболи су стилизовани соларни и лунарни мотиви, дати у облику круга и розета, знаци крста, уоквирени линијама или пак дати самостално без оквира. Обрада је наивна, вјероватно рад неког мјесног мајстора. На основу изложеног да се закључити да су Маџуре биле једно братство народа средњовјековне босанске државе, које се под читавим низом крсташких ратова¹⁵⁾ селило и населило територију Мораче и Роваца до самоистребљења, крајем XV и почетком XVI вијека.

Колашин су подигли Турци у истоименом селу у нахији Никшић, 1650-1651 године. На старој црквеној књизи *Врхбрзничком летопису* у манастиру Св. Тројице код Пљеваља, записано је: „Сазида Али - паиша град на Колашиновићу”. Из записа произилази да је град подигнут на територији која је већ била означена тим именом, што се потврђује и султанским берамом из 1565. године¹⁶⁾. Смјештен на раскрсници путева турска војска је из њега контролисала и држала у покорност околна племена - Морачу, Ровца и Васојевиће.

13) Народ ова гробља зове још „латинска” и „грчка”.

14) Мирко Барјактаровић, Ровца, стр. 20, Титоград, 1984.

15) Алојз Бенац, Стећци, стр. XVII, Београд, 1967.

16) Историја Црне Горе, књига 3, стр. 521, Титоград, 1975.

На основу цртежа М. Кубе с краја XIX вијека може се донекле реконструисати етнографска слика ове вароши: војног утврђења - џамије, школе, дућана, моста на Тари и локалитета караула - Башање брдо, Бабља греда, Марково брдо, Лукачко брдо и Препран. На Винића брду налази се барутана, дјелимично сачувана грађевина, која је била намијењена за чување барута и оружја. Саграђена је била у облику крста па, према легенди, због таквог изгледа грађевине Турци су мајстора посјекли и зграду напустили. Првобитни изглед барутане може се реконструисати на основу цртежа са почетка Општинске управе Колашина из 1900. године. Зграда је била на два спрата зидана од камена и покривена плочом. Барутана је вјероватно грађена крајем XVIII и почетком XIX вијека када су били врло чести упади у Колашин: Дробњака, Морачана, Ровчана и Васојевића.

Све до Берлинског конгреса 1878. године ово подручје је било у једном непрестаном устаничком врењу. Послије битке у Горњој Морачи 1820. године, када су Турци били поражени, Морача и Ровца се дефинитивно и формално сједињују са Црном Гором. Током бурне историје Мораче, Роваца и Потарја пропала су многа свједочанства њиховог живота и рада - књиге, рукописи и друге драгоцености. Законик манастира Мораче, Катастих манастира Добриловине и богата народна ризница јуначких пјесама, говоре о сталним ратовањима, која су уништавала материјалну културу а витешки дух богатила. Обнављају се и подижу цркве, мостови и школе: црква Св. Николе на Грабљу, црква Св. Илије у Вељем Дубоком, црква Св. Илије у Горњој Морачи, саборна црква Успења Богородице у Мртвом Дубоком¹⁷⁾, калуђеров мост на ријеци Морачи, Данилов мост на ријеци Мртваци. Прва основна школа, по одобрењу књаза Данила, отворена је 1854. године у манастиру Морачи.

Старе турске куће нијесу одговарале потребама вароши па су се 1887. године почеле градити нове „по плану“¹⁸⁾, са наглашеном аутохтоном архитектуром планинског карактера. Године 1888. саграђена је у Колашину црква Св. Димитрија, 1881. године у Међуријечју црква Св. Луке, 1885. године отворена је прва основна школа у Ровцима, а 1896. направљена је у Међуријечју школска зграда која и данас има исту намјену¹⁹⁾. Године 1897. подигнута је црква на Блатини и црква Св. Јована на Миољци. Године 1903. у Морачком Требаљеву подигнута је црква Успења Богородице. Године 1900. калуђер Михаило Дожић на мјесту Грло на ријеци Морачи подиже камени мост. На ријеци Сјеверници у Прекобрђу саграђен је 1909. године још један камени мост. Грађевинска активност симболизује општи народни препород.

17) Према легенди, ова црква је пренесена у вријеме ровачког бана Иваниша са Госпођина Поља из Међуријечја у Мртво Дубоко.

18) Новица Ракочевић, Колашин, стр. 195, Београд, 1981.

19) Милован - Мушо Шћепановић, Отварање прве школе у Ровцима, Колашин, 1985.

Бројни аутохтони објекти народне архитектуре у селима – сталним насељима, катунима – повременим насељима и градском насељу Колашин; куће брвнаре, куле колибе, помоћне просторије, савардаци, воденице, изграђени су од дрвета и камена. На цијелој територији општине, њихово постојање је веома значајно са аспекта сачувања градитељске и етнолошке баштине. Врло сликовито и атрактивно дјелују села: Равни, Веље Дубоко, Лијешње и Старче и спадају у ред најљепших села у Црној Гори.

На територији општине Колашин има 33 спомен-плоче, којима су обиљежени значајни догађаји из рата и револуције. Стилски су неуједначене, различитих величина, материјала, боје, умјетничке концепције, запуштене, лоше написаног и нечитког текста, тако да у великој мјери не одговарају својој намјени. Иста ова констатација се односи и на бисте шпанских бораца, народних хероја, познатих и истакнутих бораца и јавних и културних радника. Колашин има три спомен зграде: зграду О.Ш. „Р. Ман-ојловић”, у којој је одржано I, II и III Засиједање ЗАВНО-а Црне Горе и Боке, Спомен дом, подигнут 1975. године у част четрдесетогодишњице ЗАВНО-а. Послије ослобођења Колашина 27. септембра 1943. године, Бреза је означена као стрелиште и мучилиште родољуба из свих крајева Црне Горе. Данашњи изглед Партизанског гробља на Брезу је ликовно ријешене сликара Момчила Вујисића. Споменик жртвама фашистичког терора рад је вајара Војина Бакића. Рад академског вајара В. Вујисића је споменик у порти манастира Мораче погинулим Доњоморачанима у ослободилачким ратовима.

Дуже времена у општини Колашин владало је сазнање да Републички завод за заштиту споменика културе са Цетиња, не располаже довољно тачним подацима, када је ријеч о евиденцији споменика културе на територији наше општине, као и њиховој правној и техничкој заштити.

СИЗ културе Колашин је 15. маја 1982. године формирао Комисију за заштиту културноисторијских споменика на територији општине Колашин са задатком да евидентира споменике културе и предложи органима Заједнице потребне мјере у циљу њиховог очувања. За сваки споменик отворен је досије који садржи податке о години настанка, мјесту, аутору, детаљни опис, стање, фотографију и негатив, скицу и податке о конзервацији и рестаурацији. Ова стручна обрада података садржи и карту општине на којој су споменици из регистра Комисије назначени и обиљежени. Карта је графички прилог ГУП-а Колашин, дата у Р-1:5000.

Културноисторијско наслеђе Колашина према значају подијељено је у три категорије. У споменике од изузетног значаја спада манастир Морача. Споменици од прворазредног значаја су: девет сеоских цркава, четири стара моста, барутана, Споменик палим студентима округа колашинског у првом свјетском рату, Партизанско гробље на Брезу, Спомен дом ЗАВНО-а Црне Горе и Боке, Зграда ОШ у којој је одржано I, II и III ЗАВНО-а Црне Горе и Боке, Зграда Завичајног музеја у којој је био четнички затвор, Споменик жртвама фашистичког терора, Споменик палим Морачанима

у ослободилачким ратовима и Збирке Завичајног музеја. Остали споменици носе статус споменика од значаја: неиспитани археолошки локалитети, стара гробља, карауле, гробови познатих личности, спомен плоче, спомен чесма, бисте, Споменик Комском одреду у Доњој Морачи, Спомен соба ЗАВНО-а, Збирка VII омладинске бригаде у касарни ВП на Брези, Спомен дом у Горњој Морачи и књижни фонд градске библиотеке.

У општини Колашин техничка заштита споменика културе није до сада била добро организована. Мјере конзервације и рестаурације изводиле су се стихијски, има доста неукуса у том раду, заштита није била свеобухватна и на одговарајућем стручном и умјетничком нивоу. Примјећује се велика небрига и немар о чему најбоље говоре до скоро неутрошена средства из Фонда за обнову и изградњу. Споменички објекти страдали у земљотресу, има их девет, ако се изузме манастир Морача за који су у задње вријеме уложени изузетни напори на изради програма санације, немају одговарајућу пројектну документацију. Све ово говори да се морало хитно приступити одговорној и организованој техничкој заштити споменика културе.

Стање културноисторијског наслеђа у општини Колашин је незадовољавајуће, како у погледу заштите тако и у погледу укључивања у савремене животне токове насеља. Ништа није до сада урађено на реконструкцији и заштити споменика до 1941. године, иако је овим објектима, због старости и малобројности, заштита најпотребнија. Такође, у досадашњој изградњи и реконструкцији насеља није посвећено довољно пажње заштити аутохтоне архитектуре и амбијенталних вриједности како града тако и сеоских насеља. На жалост и споменици културе и историје из периода после 1941. године нијесу ништа боље одржавани и заштићени.

Драгиња КУЈОВИЧ

УЧЁТ И СОСТОЯНИЕ КУЛЬТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ
НА ТЕРРИТОРИИ ОБЩИНЫ КОЛАШИН

Р Е З Ю М Е

Здесь говорится об учёте и состоянии культурных памятников на территории общины Колашин. Хронологически напоминает история восстановления богатого и разнообразного фонда общины Колашин, коротко говоря и об общественным событиям в течение многих лет доказывая континуиет культурно - исторического развития этого края.

Осмотр содержания памятников находится на списке сочинённом Комиссией оформленной 1982. года которая поделила памятнике в две группы:

1. памятники периода до 1941. года

2. памятники периода от 1941. года

Первой группе принадлежат монастырь Морача, девять сельских церквей, четыре старинных мостов, шесть населений /башня, пороховой склад, археологический яокалитет/ один памятник, две мемориальные, доски, гробы знаменитых лыдей и старинные кладбища. Второй группе принадлежат три памятника - здания, один памятник кладбище, один памятник - мемориальный клыч, двенадцать бюст и тридцатьтри мемориальные доски.

Категоризации памятников вершили по их значениы и по художественной ценности.